

Prawo humanitarne

Działania zbrojne zwane wojną hybrydową

M a r c i n M a r c i n k o

Prawo humanitarne

Działania zbrojne zwane wojną hybrydową

M a r c i n   M a r c i n k o

Ośrodek Rozwoju Edukacji
Warszawa 2022

Konsultacja merytoryczna
Wydział Rozwoju Kompetencji Kluczowych
Anna Kasperska-Gochna

Redakcja i korekta
Elżbieta Gorazińska

Projekt okładki, layout,
redakcja techniczna i skład
Barbara Jechalska

Fotografie na okładce: © Gorodenkoff; © Prazisss; © ras-slava; © zabelin – Photogenica

Ośrodek Rozwoju Edukacji
Warszawa 2022
Wydanie I

ISBN 978-83-66830-48-6

Publikacja jest rozpowszechniana na zasadach licencji
Creative Commons   Uznanie Autorstwa – Użycie Niekommercyjne (CC BY-NC)

00-478 Warszawa
Aleje Ujazdowskie 28
www.ore.edu.pl

Spis treści

Wprowadzenie	5
Temat A. Wojna hybrydowa czy konflikt hybrydowy?	7
1. O wojnie	7
2. Co to jest hybryda?	8
3. Hybrydowość konfliktów zbrojnych	9
Temat B. Działania zbrojne a zagrożenia hybrydowe	12
1. Na czym polegają działania zbrojne?	12
2. Istota zagrożeń hybrydowych	13
Materiały dla nauczycieli	14
1. Konflikty zbrojne z perspektywy międzynarodowego prawa humanitarnego	14
2. Wojna hybrydowa – czym tak naprawdę jest?	16
Materiały dla uczniów	22
1. Specyfika zagrożeń hybrydowych	22
2. Różnice między działaniami zbrojnymi a zagrożeniami hybrydowymi	22
Zasoby internetowe	24
O autorze	26

Wprowadzenie

TEMATY

- A. Wojna hybrydowa czy konflikt hybrydowy?
- B. Działania zbrojne a zagrożenia hybrydowe.

GRUPA DOCELOWA

Uczniowie szkół ponadpodstawowych.

CELE

- Zapoznanie uczniów z pojęciami: wojna i konflikt zbrojny oraz elementami definicyjnymi pojęcia hybrydy.
- Wyjaśnienie uczniom, na czym polega i co oznacza połączenie słów: wojna hybrydowa i konflikt hybrydowy oraz wykazanie ich wieloznaczności i niejasności.
- Wyjaśnienie uczniom, czym są działania zbrojne oraz kiedy i przez kogo są prowadzone.
- Wyjaśnienie, czym są zagrożenia hybrydowe oraz wskazanie relacji i różnic między działaniami zbrojnymi a zagrożeniami hybrydowymi.

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

Do realizacji zajęć potrzeba niewiele środków dydaktycznych – wystarczą materiały wydrukowane lub przesłane uczniom do odczytania na urządzeniach elektronicznych (komputer, laptop, komórka) oraz tablica służąca do zapisywania pomysłów.

METODY

Podstawowymi metodami proponowanymi w niniejszym materiale są:

- **Burza mózgów.** Jej celem jest zachęcenie do samodzielnego myślenia poprzez tworzenie atmosfery tzw. zawieszoności osądu. Umożliwia uczniom tworzenie dowolnej liczby pomysłów w określonym czasie. Jeśli celem jest rozwiązanie problemu, burza mózgów ułatwia poszczególnym osobom zgłaszanie licznych rozwiązań. Uczniowie mogą następnie podsumować informacje, które zebrali, i przedstawić odpowiedź całej grupie.
- **Dyskusja.** Jednym z jej celów jest zachęcanie uczniów do równego udziału w wymianie poglądów. Dobra dyskusja wymaga, by nauczyciel stał się słuchaczem i „twórcą”, który zbiera opinie poszczególnych uczniów i układa je w spójną całość. Docelowo to uczniowie powinni stać się takimi twórcami.
- **Praca w małych grupach.** Pomaga uczniom dzielić się poglądami i rozwijać umiejętności. Osobom pracującym z wykorzystaniem materiałów zaleca się wykonywanie ćwiczeń właśnie w tej formie. Te same grupy mogą wykonywać serię ćwiczeń lub ich skład może się zmieniać w zależności od zestawu ćwiczeń.

- **Nie ma prostych odpowiedzi.** Zachodzi duże prawdopodobieństwo, że podczas realizacji zajęć uczniowie będą zadawać pytania sprawiające trudność nawet nauczycielom – nie z powodu braku informacji, ale dlatego, że jednoznaczne odpowiedzi nie istnieją. Pomocne może się okazać wyznaczenie miejsca, gdzie będą zapisywane i prezentowane trudne pytania stawiane przez uczniów. Niech to miejsce nosi nazwę zaułka pytań bez prostych odpowiedzi. Nawet jeśli okaże się, że na pytania te nie można udzielić natychmiastowych odpowiedzi, wątpliwości mogą się pojawić na późniejszym etapie realizacji zajęć. Należy więc zachęcać uczniów do zaglądania od czasu do czasu do zaułka pytań bez prostych odpowiedzi, by sprawdzić, czy na niektóre z nich można odpowiedzieć.

Temat A. Wojna hybrydowa czy konflikt hybrydowy?

1. O wojnie

- 1) Nauczyciel przedstawia uczniom dwa poniższe – z pozoru sprzeczne – stwierdzenia na temat wojny:

Wojna... wojna nigdy się nie zmienia.

Seria gier komputerowych „Fallout”

Naturą wojny jest ciągła zmiana.

Sun Tzu „Sztuka wojny”

- 2) Następnie rozpoczyna dyskusję, jak należy rozumieć te stwierdzenia i czy rzeczywiście są one sprzeczne, czy raczej odnoszą się do różnych aspektów wojny jako pewnego zjawiska.

[Na przykład: wojna zawsze wiąże się z przemocą, zniszczeniem, śmiercią i cierpieniem, dlatego nigdy się nie zmienia; każda wojna jest inna, ponieważ ma na nią wpływ wiele różnorodnych czynników – może toczyć się w specyficznym środowisku, mogą prowadzić ją różne podmioty, mogą być w niej wykorzystane różne metody i środki walki, może być prowadzona z różnych powodów.]

- 3) Nauczyciel kontynuuje dyskusję, zadając uczniom kolejne pytania związane z rozumieniem pojęcia wojny.

Możliwe pytania:

- Jakie jest twoje pierwsze skojarzenie, gdy słyszysz słowo: wojna?
- Jakie wojny toczą się obecnie? O jakich wojnach z przeszłości wiesz?
- Czy wojna zawsze wiąże się z użyciem przemocy? Jak rozumieć sformułowania takie jak: wojna z terroryzmem, wojna z przestępczością, wojna z ubóstwem, wojna z dyskryminacją, wojna celna, wojna pokoleń?

Ostatnie pytania mają uświadomić uczniom, że powiązanie słowa: wojna z innymi określeniami nadaje mu inne znaczenie, niekoniecznie dotyczące użycia siły – zwykle chodzi jednak o pewną metaforę, o podejmowanie określonych działań, by osiągnąć ściśle zdefiniowany cel, a słowo: wojna wskazuje na determinację (bezwzględność) i silne zaangażowanie w osiągnięcie tego celu.

Nawet w ramach jednej dziedziny nauki, np. prawa, trudno o jednoznaczną i uniwersalną definicję wojny – choć definicje te łączy wiele elementów, różnią się jednak między sobą. Nauczyciel może posłużyć się poniższymi definicjami wojny, sformułowanymi przez prawników, aby pokazać uczniom te różnice:

Wojna to stan, w jakim znajdują się osoby toczące spór przy użyciu siły, przy czym jest to stan prawny.

Hugo Grocjusz

Wojna to stan walki przede wszystkim za pomocą publicznej siły zbrojnej między dwoma lub więcej podmiotami prawa narodów albo przynajmniej grupami mającymi charakter podmiotów prawa wojny, przy zerwaniu stosunków pokojowych między stronami.

Ludwik Ehrlich

Wojna to taki stan faktyczny między dwoma lub więcej państwami, kiedy one, przy pomocy środków gwałtownych wszelkiego rodzaju, starają się narzucić przeciwnikowi swą wolę.

Julian Makowski

Analizując powyższe definicje, należy zwrócić uwagę, że określenie stanu wojny jako przeciwieństwa stanu pokoju jest nieprecyzyjne, gdyż stan pokoju nie jest pojęciem jednoznacznym. Poza tym, definiując stan wojny w stosunkach międzynarodowych, nie można całkowicie pominąć czynnika subiektywnego, tzn. tego, co w konkretnych warunkach państwa uważają za stan wojny.

- 4) Nauczyciel, podsumowując dyskusję o wojnie, podkreśla wieloznaczność tego pojęcia, zwłaszcza w powiązaniu z innymi słowami. Zaznacza też jego subiektywne rozumienie – np. ta sama sytuacja przez jednych może być określana jako wojna, a przez innych uznawana za incydent graniczny, albo interpretowana jako zastosowanie środków odwetowych.

2. Co to jest hybryda?

- 1) Nauczyciel przedstawia uczniom poniższe definicje słowa: hybryda:

Hybryda:

- 1. Coś, co składa się z różnych elementów, często do siebie niepasujących.*
- 2. Roślina lub zwierzę powstałe ze skrzyżowania dwóch odmian, ras lub gatunków.*
- 3. Wyraz złożony z elementów należących do dwóch różnych języków, np. antypowieść.*

„Słownik języka polskiego PWN”

Hybryda:

Istota łącząca w sobie cechy i elementy budowy dwóch lub więcej stworzeń.

Wiedźmin Wiki (wiedźmińska Wikipedia)

Hybryda:

Popularna nazwa samochodu z napędem hybrydowym – to samochód, który posiada dwa źródła napędu. Najbardziej powszechne są auta hybrydowe zasilane napędem spalinowym oraz elektrycznym.

Internetowy „Magazyn Motoryzacyjny”

- 2) Nauczyciel rozpoczyna dyskusję – pyta uczniów, czy znają jeszcze inne znaczenia słowa: hybryda. Co łączy wszystkie te pojęcia? Co jest cechą charakterystyczną każdej hybrydy, bez względu na to, czy chodzi o stworzenie, przedmiot czy zjawisko?
- 3) Następnie przypomina uczniom o subiektywnym rozumieniu pojęcia: wojna i o tym, że w powiązaniu z innymi terminami niekoniecznie musi ona oznaczać użycie siły. Pyta uczniów, jak w takim razie rozumieć zwrot: wojna hybrydowa. Co składa się na hybrydowość wojny? Czy może chodzić o działania z użyciem siły i bez jej użycia? Jeśli tak, to na czym miałyby polegać te drugie?
Nauczyciel może pomóc uczniom, zwracając ich uwagę na pierwsze znaczenie terminu: hybryda w słowniku PWN, zwłaszcza na „różne elementy, często do siebie niepasujące”. Czy w takim razie można prowadzić wojnę hybrydową, nie używając siły?
- 4) Na koniec nauczyciel zbiera wszystkie propozycje i razem z uczniami próbuje stworzyć opisową definicję wojny hybrydowej. Może porównać ją z definicją sformułowaną przez Sojusz Północnoatlantycki:
Działania militarne i niemilitarne oraz jawne i niejawne środki, obejmujące dezinformację, ataki cybernetyczne, presję ekonomiczną, użycie nieregularnych grup zbrojnych i wojsk regularnych. Mają na celu rozmywanie granicy między wojną i pokojem oraz dezorientowanie społeczeństw.

3. Hybrydowość konfliktów zbrojnych

- 1) Nauczyciel przedstawia uczniom opinię wyrażoną przez prof. Jeana Picteta, dotyczącą rezygnacji z posługiwania się terminem: wojna i zastąpienia go pojęciem konfliktu zbrojnego (opinia ta znajduje się w rozdziale „Materiały dla nauczycieli”, w części poświęconej konfliktom zbrojnym). Następnie wyjaśnia, na czym polega dychotomiczny (rozłączny) podział konfliktów zbrojnych na konflikty międzynarodowe i niem międzynarodowe oraz czym każda z tych kategorii konfliktów się charakteryzuje. Podkreśla przede wszystkim, jakie podmioty uczestniczą w konfliktach międzynarodowych, a jakie w niem międzynarodowych.

Konflikty międzynarodowe to walka zbrojna pomiędzy co najmniej dwoma państwami (choć może to być również większa liczba państw); są to konflikty, które historycznie stanowią klasyczną wojnę (przy czym obecnie w prawie międzynarodowym i stosunkach międzynarodowych termin: konflikt zbrojny zastąpił termin: wojna); konflikty te nazywane są również konfliktami międzypaństwowymi.

Konflikty niemiędzynarodowe to walka zbrojna między siłami zbrojnymi danego państwa a zorganizowaną grupą zbrojną (lub większą liczbą takich grup); konfliktem niemiędzynarodowym jest także walka zbrojna tylko pomiędzy takimi grupami zbrojnymi, bez udziału sił państwowych; niekiedy konflikty te określa się mianem konfliktów wewnętrznych lub wojen domowych (ponieważ zwykle toczą się na terytorium tylko jednego państwa).

- 2) Nauczyciel pyta uczniów o przykłady konfliktów międzynarodowych i niemiędzynarodowych.

[Na przykład: konflikty międzynarodowe – I wojna światowa, II wojna światowa, wojna sześciodniowa, wojna iracko-irańska, II wojna w Zatoce Perskiej, wojna o Górski Karabach; konflikty niemiędzynarodowe – wojna domowa w Hiszpanii, konflikt w Kolumbii, konflikt w Rwandzie, konflikt w Kosowie, wojna domowa w Libii, wojna w Jemenie.]

- 3) Nauczyciel przeprowadza burzę mózgów – rysuje na tablicy tabelę z podziałem na konflikt międzynarodowy i konflikt niemiędzynarodowy, po czym prosi uczniów, aby zgłaszali propozycje, jakie cechy/elementy należy przypisać każdemu z tych konfliktów:

Konflikt międzynarodowy (międzypaństwowy)	Konflikt niemiędzynarodowy (wewnętrzny)

[Na przykład: konflikt międzynarodowy – walczą ze sobą armie państw, walki prowadzone są na szeroką skalę, mogą objąć terytoria całych państw, wykorzystywane są nowoczesne technologie i różnorodne rodzaje broni, uczestniczą w nim siły lądowe, marynarka wojenna i lotnictwo wojskowe, gospodarka przedstawia się na produkcję wojenną, wsparcia militarnego mogą udzielać sojusznicy stron walczących, zaangażowana w konflikt bywa cała ludność stron walczących, potencjał militarny stron walczących może być wyrównany (konflikt symetryczny); konflikt niemiędzynarodowy – prowadzony zwykle na małą skalę, np. tylko w pewnej części terytorium państwa i zwykle tylko na terytorium

ładowym, prowadzą go nieduże formacje zbrojne, wykorzystywana jest zazwyczaj broń lekka i strzelecka oraz w ograniczonym zakresie ciężki sprzęt wojskowy, działania zbrojne mogą być prowadzone sporadycznie – słabsza strona unika otwartej konfrontacji zbrojnej, prowadzone są działania nieregularne, partyzanckie i przeciwpartyzanckie, może dochodzić do zamachów terrorystycznych, strony konfliktu walczą o poparcie ludności i stosują propagandę, potencjał militarny stron jest zazwyczaj nierówny (konflikt asymetryczny).]

- 4) Nauczyciel wyjaśnia uczniom, że hybrydowość konfliktu zbrojnego polega na wykorzystaniu zarówno regularnych sił zbrojnych i klasycznych działań wojennych, jak i formacji nieregularnych i taktyk partyzanckich. Nie jest to więc ani konflikt międzynarodowy, ani niemiędzynarodowy, a połączenie konwencjonalnych i niekonwencjonalnych sił i środków ma stworzyć sytuację niejednoznaczną i spowodować dezorientację, służy też przejściu inicjatywy i sparaliżowaniu przeciwnika.
- 5) Następnie nauczyciel przypomina uczniom, że hybryda to nie tylko połączenie cech dwóch zjawisk bądź stanów, lecz także elementów niepasujących do siebie. Tak jest z konfliktem hybrydowym, który poza wymieszanymi elementami konfliktu międzynarodowego i niemiędzynarodowego zawiera również elementy niepasujące do definicji konfliktu zbrojnego. W tak zwanym konflikcie hybrydowym występują więc równocześnie zdarzenia faktyczne odpowiadające stanom prawnym międzynarodowych i niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych, lecz także takie sytuacje, które nie wchodzą w zakres regulacji dotyczących konfliktów zbrojnych, np. zamieszki, demonstracje, przejawy nieposłuszeństwa społecznego, działania grup przestępczych, czy sankcje gospodarcze. Do takiego konfliktu dochodzi, gdy agresor stosuje szeroki wachlarz środków konwencjonalnych i niekonwencjonalnych, jawnych i niejawnych, wojskowych i cywilnych i czyni to w sposób zintegrowany i zaplanowany. Lepiej więc posługiwać się terminami: działania hybrydowe lub zagrożenia hybrydowe, które oddają ich wielowymiarowy charakter i pozwalają uniknąć problemów z klasyfikacją prawną konfliktów zbrojnych.
- 6) W podsumowaniu nauczyciel może zaprezentować uczniom definicję zagrożeń hybrydowych, sformułowaną przez Unię Europejską (znajduje się w „Materiałach dla nauczycieli” dotyczących wojny hybrydowej).

Temat B. Działania zbrojne a zagrożenia hybrydowe

1. Na czym polegają działania zbrojne?

- 1) Nauczyciel wyjaśnia uczniom (korzystając z „Materiałów dla nauczycieli”) naturę działań zbrojnych. Powinien przede wszystkim skupić się na tych elementach definicyjnych działań zbrojnych, które pozwolą uczniom odróżnić je od działań/zagrożeń hybrydowych. Dlatego wymienia i wyjaśnia następujące cechy działań zbrojnych:
  - są nierozzerwalnie związane z konfliktem zbrojnym – tak międzynarodowym, jak i niemiędzynarodowym;
  - są realizowane przez jedną lub więcej stron walczących (prowadzą je siły zbrojne, ale osoba cywilna też może być zaangażowana w ich prowadzenie); mogą być też prowadzone wobec sił zbrojnych przeciwnika i wobec jego ludności cywilnej (w tym drugim przypadku jednak są niezgodne z prawem);
  - wiążą się z aktami przemocy, czyli działaniami z użyciem siły;
  - od działań zbrojnych należy odróżnić działania będące wspieraniem wysiłku wojennego, czyli potencjału militarnego strony konfliktu (np. dostarczanie środków finansowych, prowadzenie szkolenia wojskowego, produkcja i przemyt broni).
- 2) Nauczyciel może poprosić uczniów, żeby podali przykłady czynów, taktyk i zachowań, które można uznać za działania zbrojne. Następnie wyjaśnia, że działania zbrojne zawierają się w zagrożeniach hybrydowych, ale się do nich nie ograniczają – obejmują również inne czyny, które nie są związane z użyciem siły. Istotne jest, że zarówno działania militarne, jak i niemilitarne prowadzone są w sposób zaplanowany i zintegrowany, uzupełniają się wzajemnie, by realizować zaplanowane przez agresora cele.
- 3) Jako przykład nauczyciel może podać konflikt na Ukrainie z 2014 r. – z zamieszek społecznych zlokalizowanych w centrum Kijowa przerodził się on w secesję Półwyspu Krymskiego, powiązaną z jego aneksją przez Federację Rosyjską, wybuchając ostatecznie jako rebelia we wschodnich, uprzemysłowionych obwodach – donieckim i ługańskim. Zmagania zbrojne toczyły się pomiędzy rebeliantami wspomaganymi przez regularne formacje zbrojne Federacji Rosyjskiej (włączając w to siły specjalne), a regularnymi siłami zbrojnymi Ukrainy i formacjami ochotniczymi. W konflikt ten wpisane zostały działania propagandowe, informacyjne, dyplomatyczne oraz gospodarcze.

2. Istota zagrożeń hybrydowych

- 1) Jeśli uczniowie wiedzą już, czym są działania zbrojne, nauczyciel powinien wytłumaczyć, jakie są relacje i czym się różnią od działań/zagrożeń hybrydowych. W tym celu posługuje się rysunkami satyrycznymi z „Materiałów dla uczniów – Specyfika zagrożeń hybrydowych” (rysunki znajdują się na stronach internetowych pod wskazanymi linkami). Następnie pyta uczniów, czy rozumieją przesłanie każdego z tych rysunków, i objaśnia je, jeśli uczniowie nie znają ich kontekstu.
- 2) Nauczyciel przeprowadza dyskusję dotyczącą nazywania – z perspektywy działań hybrydowych – poszczególnych zachowań postaci występujących na rysunkach.
[Na przykład: rysunek przedstawiający żołnierza i transporter opancerzony nawiązuje do „zielonych ludzików” na Krymie, czyli żołnierzy rosyjskich, którzy bez dystynkcji i oznaczeń wojskowych prowadzili operacje wojskowe. Rosja utrzymywała, że to nie żołnierze rosyjscy, tylko mieszkańcy Krymu, a mundur i sprzęt wojskowy „można przecież kupić w każdym supermarkecie”. W ten sposób wykluczała swój udział w wydarzeniach na Krymie, choć w rzeczywistości jej siły były tam obecne.]
- 3) Na zakończenie zajęć nauczyciel dzieli uczniów na małe grupy i rozdaje im „Materiały dla uczniów – Różnice między działaniami zbrojnymi a zagrożeniami hybrydowymi”. Zadaniem uczniów jest przyporządkowanie wymienionych pod tabelą 24 przypadków działań i zachowań do odpowiedniej grupy („Działania zbrojne” lub „Inne działania stanowiące zagrożenia hybrydowe”). Niektóre z przypadków mogą wymagać wyjaśnienia – w tym celu nauczyciel może posłużyć się informacjami zawartymi w „Materiałach dla nauczycieli” dotyczącymi wojny hybrydowej, ewentualnie skorzystać przed zajęciami z pozycji wymienionych w „Zasobach internetowych”. Po wykonaniu przez uczniów zadania nauczyciel powinien przedyskutować z nimi ich decyzje, porównać je i zapytać o powody takich, a nie innych wyborów i ewentualnie dokonać korekty. W podsumowaniu raz jeszcze powinien zwrócić uwagę na zalety używania pojęcia: działanie/zagrożenie hybrydowe zamiast: wojna hybrydowa czy konflikt hybrydowy oraz podkreślić ich zarówno militarny, jak i niemilitarny charakter.

Materiały dla nauczycieli

1. Konflikty zbrojne z perspektywy międzynarodowego prawa humanitarnego

W komentarzu do I Konwencji Genewskiej o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych z 1949 roku prof. Jean Pictet dobitnie wyraził, dlaczego w prawie międzynarodowym zrezygnowano z pojęcia: wojna i zastąpiono je terminem: konflikt zbrojny. Według Picteta:

(...) zastąpienie słowa „wojna” dużo bardziej ogólnym terminem „konflikt zbrojny” było celowe. Można się niemal bez końca spierać o prawną definicję wojny. Państwo – w przypadku gdy dokona ono aktu wrogiego wobec innego państwa – zawsze może utrzymywać, że nie jest to wojna, lecz tylko zaangażowanie w działania o charakterze policyjnym lub działanie w ramach legalnej samoobrony. Wyrażenie „konflikt zbrojny” czyni tego typu argumenty trudniejszymi do uzasadnienia. Jakakolwiek różnica [zdań] między państwami, prowadząca do interwencji sił zbrojnych, będzie konfliktem zbrojnym (...) nawet jeśli jedna ze stron zaprzecza istnieniu stanu wojny.

Tym samym istnienie konfliktu zbrojnego to kwestia faktów, a nie subiektywnej oceny zdarzeń dokonywanej przez strony walczące.

Sam termin: konflikt zbrojny nie został jednak zdefiniowany w traktatach międzynarodowych dotyczących międzynarodowego prawa humanitarnego – czyli działu prawa międzynarodowego publicznego zawierającego normy regulujące prowadzenie działań zbrojnych (w szczególności określające granice metod i środków prowadzenia wojny) oraz chroniące osoby, które nie uczestniczą w działaniach zbrojnych (w szczególności ludność cywilną, rannych i chorych kombatantów oraz rozbitków i jeńców wojennych, jak też inne osoby zatrzymane w związku z konfliktem). Definicję konfliktu zbrojnego zaproponował natomiast Międzynarodowy Trybunał Karny ds. Zbrodni popełnionych w byłej Jugosławii. Zgodnie ze stanowiskiem Trybunału:

(...) konflikt zbrojny istnieje zawsze, gdy między państwami dochodzi do użycia sił zbrojnych lub długotrwałej przemocy zbrojnej między władzami rządowymi a zorganizowanymi grupami zbrojnymi lub między takimi grupami na terytorium jednego państwa.

Trybunał wyróżnił zatem dwa rodzaje konfliktów – konflikty międzynarodowe i niem międzynarodowe. Jednak podstawową cechą każdego konfliktu zbrojnego – tak międzynarodowego, jak i niem międzynarodowego – jest użycie siły w stosunkach między dwiema lub większą liczbą dających się zidentyfikować stron. Konflikt zbrojny będzie

zatem pewnym stanem (sytuacją faktyczną), w którym zastosowanie znajdują przepisy szczególne, czyli międzynarodowe prawo humanitarne.

Międzynarodowy konflikt zbrojny toczy się między państwami – podmiotami prawa międzynarodowego i nie wymaga oficjalnego wypowiedzenia wojny. Faktyczne prowadzenie działań zbrojnych przez jedno państwo przeciwko drugiemu rodzi już obustronny obowiązek przestrzegania przez te państwa zasad i norm prawa humanitarnego. Nawet pojedynczy incydent, w który zaangażowane są siły zbrojne dwóch państw, może być wystarczający, by uznać, że doszło do wybuchu międzynarodowego konfliktu zbrojnego. W praktyce przyjmuje się jednak, że odosobnione i sporadyczne przypadki użycia siły zbrojnej między państwami, określane mianem incydentów granicznych, incydentów morskich, drobnych starć czy prowokacji zbrojnych, nie stanowią jeszcze międzynarodowego konfliktu zbrojnego (ze względu na niski poziom nasilenia zastosowanej przemocy zbrojnej).

Niemiędzynarodowy konflikt zbrojny to przedłużająca się konfrontacja zbrojna, do której dochodzi między rządowymi siłami zbrojnymi a siłami jednej lub większej liczby zorganizowanych grup zbrojnych bądź też między takimi grupami na terytorium państwa. Wspomniana konfrontacja zbrojna musi osiągnąć pewien minimalny poziom nasilenia, a strony zaangażowane w konflikt muszą wykazać minimalny stopień organizacji. Wspomniana sytuacja musi zatem przekroczyć poziom przemocy charakterystyczny dla takich wewnętrznych napięć i niepokojów, jak rozruchy i zamieszki, odosobnione i sporadyczne akty przemocy, akty bandytyzmu oraz inne działania podobnego rodzaju (np. zamachy terrorystyczne), które nie są uważane za konflikty zbrojne. Innymi słowy, w niemiędzynarodowym konflikcie zbrojnym uczestniczy co najmniej jedna niepaństwowa zorganizowana grupa zbrojna, która osiągnęła minimum organizacyjne, w tym posiada formacje wojskowe znajdujące się pod odpowiedzialnym dowództwem, zaś walki muszą mieć zorganizowany charakter, a nie być prowadzone przez pojedyncze jednostki (walki muszą osiągnąć taki stopień intensywności, iż rząd zmuszony jest do zaangażowania regularnych sił zbrojnych przeciwko rebeliantom, zamiast zwykłych sił policyjnych).

Opracowano na podstawie:

Falkowski Z., Marcinko M. (red.), (2014), *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, Warszawa: Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej.

Marcinko M., Stefańska M., Kolaj M. (red.), (2019), *Międzynarodowe prawo humanitarne – odpowiadamy na twoje pytania*, Warszawa: Polski Czerwony Krzyż.

2. Wojna hybrydowa – czym tak naprawdę jest?

Fenomen tak zwanej wojny hybrydowej zaistniał w mediach w związku z wydarzeniami na Ukrainie w 2014 roku. Terminem tym nazwano agresję Rosji na Półwysep Krymski, późniejszą jego aneksję oraz działania zbrojne na wschodzie Ukrainy, w obwodzie donieckim i ługańskim. Nie jest to jednak pojęcie nowe, choć nadal brak jest jednoznacznej i uniwersalnej definicji tego zjawiska. Jedną z nich opracowało (w miarę kompleksowo) Biuro Bezpieczeństwa Narodowego. Zgodnie ze stanowiskiem BBN wojna hybrydowa to:

(...) wojna łącząca w sobie jednocześnie różne możliwe środki i metody przemocy, w tym zwłaszcza zbrojne działania regularne i nieregularne, operacje w cyberprzestrzeni oraz działania ekonomiczne, psychologiczne, kampanie informacyjne (propaganda) itp.

Nieco bardziej rozbudowaną definicję proponuje Unia Europejska, która posługuje się jednak pojęciem **zagrożeń hybrydowych**. Zgodnie z definicją UE zagrożenia te to:

(...) połączenie działań konwencjonalnych i niekonwencjonalnych, militarnych i niemilitarnych, stosowanych w skoordynowany sposób przez podmioty państwowe i niepaństwowe, ukierunkowanych na osiągnięcie celów politycznych. Operacje hybrydowe są wielowymiarowe, wykorzystujące środki przymusu i dywersyjne, realizowane przy użyciu zarówno konwencjonalnych, jak i niekonwencjonalnych narzędzi i taktyk. Są one trudne do wykrycia i przypisania. Są wymierzone w słabe punkty krytyczne i mają na celu wywołanie zamieszania, aby utrudnić szybkie i skuteczne podejmowanie decyzji.

Zagrożenia hybrydowe są zatem terminem pojemnym, który obejmuje szeroki wachlarz działań destabilizujących różnego rodzaju. Będą to zarówno **operacje kinetyczne**, np. użycie nieoznakowanych żołnierzy do opanowania jakiegoś terytorium, działania wymierzone w infrastrukturę krytyczną (np. cyberataki), organizacja zamachu stanu czy zabójstwa realizowane na zlecenie obcych służb specjalnych, jak i **operacje niekinetyczne**, np. czynności dezinformacyjne i propagandowe (w tym *fake newsy*), sponsorowanie radykalnych ruchów politycznych, stosowanie presji ekonomicznej czy niejawnie działania sprzyjające narastaniu kryzysu politycznego w innym państwie (np. szerzenie korupcji wśród polityków).

Wojna hybrydowa

Dośłowne rozumienie pojęcia wojny hybrydowej, jako „stanu walki orężnej między państwami, przeciwstawiana stanowi pokoju”, nie jest trafne, ponieważ zagrożenia hybrydowe mogą być realizowane przez różne podmioty, w tym niepaństwowe (np. zorganizowane grupy zbrojne). Niekoniecznie też zagrożenia te odnoszą się do użycia siły – w istocie często sytuacja nazywana wojną hybrydową jest sytuacją „poniżej progu wojny” (o niskiej intensywności), co w rezultacie zaciera granicę między stanem

wojny i stanem pokoju. Wojna hybrydowa to działania prowadzone w taki sposób, by osiągnąć cele strategiczne bez używania znaczącej siły. Według BBN, takie działania nazywane są **agresją podprogową**. Są to:

(...) działania wojenne, których rozmach i skala są celowo ograniczane i utrzymywane przez agresora na poziomie poniżej dającego się w miarę jednoznacznie zidentyfikować progu regularnej, otwartej wojny. Celem agresji podprogowej jest osiąganie przyjętych celów z jednoczesnym powodowaniem trudności w uzyskaniu konsensusu decyzyjnego w międzynarodowych organizacjach bezpieczeństwa.

Istotną rolę odgrywa tu czynnik psychologiczny – celem agresora jest bowiem złamanie morale przeciwnika i przeciągnięcie na swoją stronę przynajmniej części jego społeczeństwa (albo podburzenie społeczeństwa przeciw władzom przeciwnika).

Konflikt hybrydowy

Podobnie jak termin wojna hybrydowa również pojęcie konfliktu hybrydowego należy rozumieć tylko jako pewną próbę opisanego tego zjawiska przy pomocy terminologii wojskowej. Co więcej, żadne z powyższych pojęć nie jest definiowane w prawie. Jest to pewna metoda prowadzenia walki, która charakteryzuje się określonymi cechami, jednak kwalifikacja prawna konfliktów zbrojnych odbywa się według dychotomicznego podziału na konflikty międzynarodowe i niemiędzynarodowe.

Konflikt hybrydowy to połączenie elementów obu rodzajów konfliktów, lecz w rezultacie nie jest żadnym z nich – przy czym działania, jakie mają miejsce w jego trakcie, muszą być oceniane pod kątem prawa (ale nie tylko międzynarodowego prawa humanitarnego).

Konflikt hybrydowy obejmuje co prawda użycie regularnych sił zbrojnych i oddziałów nieregularnych (o charakterze partyzanckim lub terrorystycznym), a działania jego uczestników (państw i/lub podmiotów niepaństwowych) skupiają się na osiągnięciu spójnego celu politycznego, jest to jednak szerokie spektrum działań, wykraczające poza zaangażowanie zbrojne. Jest to również wzmożona aktywność propagandowa, dezinformacja, działania wywiadowcze, szantaż gospodarczy i ataki w cyberprzestrzeni.

Poza tym konflikt hybrydowy nie rozwija się na osi czasu – może mieć charakter długofalowy, nawet chwilowo wygasać, a toczy się w szerokim i wielowymiarowym kontekście (kulturowym, społeczno-politycznym, ekonomicznym, militarnym, psychologicznym), w ramach którego konfrontacja lub rywalizacja między jego stronami przenosi się poza obszar działań militarnych w wymiarze przestrzennym i czasowym. Mogą mu też towarzyszyć patologie takie jak niekontrolowane migracje, handel ludźmi, przemyt i handel narkotykami czy rabunkowa gospodarka surowcowa, a destabilizacji sytuacji

wewnętrznej państwa służyć także mogą kryminalne metody działania, w tym współpraca z miejscowymi grupami przestępczymi.

W celu uniknięcia problemów z klasyfikacją prawną konfliktu hybrydowego lepiej posługiwać się terminami **działania hybrydowe** lub **zagrożenia hybrydowe**, które oddają ich wielowymiarowy charakter i pozwalają objąć swym zakresem szersze spektrum aktywności, niż tylko te, które wiążą się z użyciem siły.

Działania zbrojne

Działania hybrydowych nie należy zatem traktować jako synonimu działań zbrojnych. Owszem, jeśli działania te „przekroczą próg konfliktu zbrojnego” i związane są z użyciem siły, będą uważane za działania zbrojne, jak jednak wspomniano wyżej, działania hybrydowe mają szerszy zakres i obejmują również środki, taktyki i zachowania, które nie kwalifikują się do kategorii działań zbrojnych.

Ogólnie mówiąc, **działania zbrojne** to akty przemocy stosowane przez stronę konfliktu wobec przeciwnika w celu zmuszenia go do zaprzestania oporu i wymuszenia posłuszeństwa. Działania zbrojne prowadzi **strona walcząca**, a ponadto są to **działania wrogie**, nacechowane użyciem przemocy. Co istotne, do działań zbrojnych może dojść wyłącznie w przypadku międzynarodowego lub niemiędzynarodowego konfliktu zbrojnego. Jeśli nie doszło do wybuchu takiego konfliktu, czyny wymierzone w siły zbrojne państwa bądź należące do nich obiekty i sprzęt wojskowy nie będą traktowane jako forma uczestnictwa w działaniach zbrojnych, ale jako czyny o charakterze przestępczym. Poza tym nie każde użycie siły w trakcie konfliktu zbrojnego będzie prowadzeniem działań zbrojnych: do użycia siły można się odwołać np. w celu stłumienia zamieszek lub aresztowania osób, które je wywołały – są to wówczas działania policyjne, związane z ochroną porządku publicznego.

Działania zbrojne obejmują **walkę zbrojną z użyciem broni**, ale nie ograniczają się wyłącznie do walki – są to również **inne działania szkodzące przeciwnikowi**, jak zbieranie danych wywiadowczych czy minowanie dróg. Co więcej, w definicji działań zbrojnych należy uwzględnić zarówno akty przemocy skierowane przeciw armii lub państwu, jak i przeciw ludności cywilnej państwa będącego stroną konfliktu. Nie muszą to być też akty zgodne z prawem – niektóre zbrodnie wojenne mogą zostać popełnione w związku z prowadzeniem działań zbrojnych (np. bombardowanie miast). Poza tym w działania zbrojne mogą być zaangażowani zarówno żołnierze, jak i osoby cywilne. W tym drugim przypadku może się zdarzyć, że osoby cywilne uczestniczą w takich działaniach bez używania broni – np. prowadzić zwiad dla atakujących żołnierzy, przewozić ich na pole walki czy osłaniać zajmowane przez nich pozycje (tzw. ochotnicze „żywe tarcze”).

Podsumowując powyższe uwagi, należy wyróżnić trzy elementy definicyjne charakteryzujące działania zbrojne:

- są nierozdzielnie związane z konfliktem zbrojnym – tak międzynarodowym, jak i niemiędzynarodowym;
- są realizowane przez jedną lub więcej stron walczących (prowadzą je siły zbrojne, ale osoba cywilna też może być zaangażowana w ich prowadzenie);
- odnoszą się do aktów przemocy, czyli do działań z użyciem siły.

Nie każda czynność o charakterze wojskowym stanowi przykład działań zbrojnych, np. produkcja amunicji lub konstruowanie bomby – dopiero użycie bomby lub amunicji przeciwko stronie przeciwnej można zakwalifikować jako działania zbrojne. Dlatego należy wyraźnie odróżnić działania zbrojne od bardziej ogólnego wysiłku wojennego, który podejmują np. pracownicy sektora zbrojeniowego. Tym samym działania mające na celu szkodzenie przeciwnikowi jedynie w sposób pośredni, takie jak dostarczanie środków finansowych, prowadzenie szkolenia wojskowego bądź produkcja i przemysł broni, mogą stanowić część ogólnego wysiłku wojennego, mogą też przyczyniać się do budowania potencjału militarnego danej strony konfliktu, lecz nie stanowią działań zbrojnych.

Działania/zagrożenia hybrydowe

Specyfika działań hybrydowych polega m.in. na tym, że niekoniecznie muszą być działaniami zbrojnymi (nie muszą spełniać wymienionych wyżej warunków), są ponadto często utrzymywane „na progu wojny”, by nie doszło do wybuchu otwartego konfliktu, a jednocześnie, by szkodzić przeciwnikowi i destabilizować jego sytuację wewnętrzną, powodować poczucie chaosu i pogarszać nastroje społeczne.

Istotną cechą zagrożeń hybrydowych jest różna przydatność poszczególnych taktyk w zależności od teatru działań, na jakim funkcjonuje państwo i jego potencjalny przeciwnik. Działania zaczepne i ofensywne są możliwe w sytuacji spełnienia określonych warunków, np. dużego zróżnicowania etnicznego, niedoskonałej kontroli terytorialnej i kontroli ruchu granicznego. Jeśli system obrony i bezpieczeństwa wewnętrznego państwa działa sprawnie, podejmowane są wobec niego bardziej zaawansowane sposoby ataku, np. walka informacyjna w cyberprzestrzeni i mediach, blokada ekonomiczna czy szantaż energetyczny.

Zasadnicze cele działań agresora wykorzystującego zagrożenia hybrydowe

to nie zniszczenie państwa, które pada jej ofiarą, lecz:

- zdemoralizowanie jego obywateli i narzucanie im swojej woli;
- wpływ informacyjno-psychologiczny, wskutek którego nie są gotowi do fizycznej konfrontacji z wrogiem, oczekują jej zaś od swojego państwa;

- osiągnięcie celów politycznych przy minimalnym wpływie zbrojnym na przeciwnika, głównie za sprawą destabilizacji jego wojskowego i gospodarczego potencjału;
- aktywne wsparcie wewnętrznej opozycji, działań partyzanckich i sabotażowych;
- zdolność do całkowitego zniszczenia państwowości i politycznych struktur przeciwnika, w tym zneutralizowania sił zbrojnych.

Jedną z grup metod prowadzących do powyższych celów są **metody niemilitarne**. W pierwszej kolejności stosowane są tu takie narzędzia jak **propaganda**, przy użyciu której destabilizuje się sytuację z pomocą mediów wszystkich rodzajów (w tym internetu). Kolejną metodą jest wykorzystywanie animozji politycznych, etnicznych, religijnych i innych, by skłócić społeczeństwo.

Skuteczną metodą może być także **wywoływanie wewnętrznych konfliktów** przy pomocy agentów wpływu albo wspieranie istniejących organizacji radykalnych lub tworzenie ich od podstaw. W przypadku większości takich działań wykorzystuje się **instrumenty ideologiczne**, w tym naciski psychologiczne, przepisywanie historii, niwelowanie wartości kulturowych oraz kształtowanie odpowiednich dla agresora nastrojów w społeczeństwie za sprawą rozmaitego typu aktywnego wprowadzania różnych mitów i propagandy.

Kolejna grupa metod to **instrumenty ekonomiczne**, takie jak sankcje gospodarcze, blokada ekonomiczna, embargo, wymuszenia i łapówki, wprowadzenie wysokich ceł na produkty importowane z państwa, wobec którego są prowadzone działania hybrydowe, lub z krajów udzielających mu wsparcia.

W grupie **instrumentów energetycznych** wskazać należy szantaż energetyczny, w tym groźby odcięcia dostaw surowców strategicznych, sabotaż (ataki hakerów na sieci energetyczne) wraz z aktami terrorystycznymi w systemie transportu gazu.

W działaniach hybrydowych wykorzystywane są również **nowe technologie informacyjne**, takie jak wojna informacyjna, ataki informacyjne (m.in. intensywna kampania dezinformacyjna, *fake newsy*), szerokie użycie mass mediów dla propagandy politycznej.

Stosuje się także **działania ofensywne w cyberprzestrzeni**: ataki cybernetyczne, prowadzone przez służby specjalne agresora lub powiązane z nimi grupy hakerów czy wysoko opłacanych trolli cybernetycznych w różnych państwach świata, których celem jest paraliżowanie funkcjonowania państwa atakowanego (jego administracji, infrastruktury krytycznej itd.). W tym celu wykorzystuje się różne techniki zniekształcania informacji oraz **wielokierunkowe działania dyplomatyczne**: dyskredytowanie

wizerunku państwa na arenie międzynarodowej oraz budowanie politycznego lobby w organizacjach międzynarodowych, aby uniemożliwić mu reakcję lub łagodzić wprowadzone przez nie sankcje ekonomiczne i polityczne. Dochodzi do tego międzynarodowa izolacja i naciski polityczne w różnych państwach.

Opracowano na podstawie:

Wasiuta O., Klepka R., Kopeć R. (red.), *Vademecum bezpieczeństwa*.

Gruszczak A., Liedel K., Parulski K., Marcinko M., Marsili M., Szymański P., Ochman P. i Wojas J. – artykuły i inne publikacje (zob. „Zasoby internetowe”).

Materiały dla uczniów

1. Specyfika zagrożeń hybrydowych

Grafiki znajdujące się pod linkami:

<https://cartoonmovement.com/cartoon/thats-not-my-leg>

<https://www.chappatte.com/en/images/east-ukraine-tensions/>

<https://www.kyivpost.com/article/content/ukraine-politics/denver-post-cartoons-on-the-russian-invasion-of-ukraines-crimea-341453.html>

<https://euromaidanpress.com/wp-content/uploads/2017/01/Kremlin-hacker-parade-on-Moscows-Red-Square.jpg>

2. Różnice między działaniami zbrojnymi a zagrożeniami hybrydowymi

Działania zbrojne	Inne działania stanowiące zagrożenia hybrydowe

podłożenie bomby w budynku rządowym/wjazd rozpędzonym samochodem w wojskowy posterunek kontrolny/rozsyłanie fałszywych wiadomości mailowych/masowe demonstracje w dużych miastach/przewiezienie bojowników na barykady podczas wymiany ognia z siłami rządowymi/zbieranie informacji wywiadowczych w trakcie walk w mieście/szpiegostwo na rzecz obcego państwa/organizowanie transportu migrantów i pomoc przy nielegalnym przekraczaniu granicy/osłanianie pozycji strzeleckiej zajmowanej przez bojowników/ostrzał posterunku policji z broni maszynowej/przemyt narkotyków w celu zdobycia funduszy na dalsze działania/korumpowanie wysokich rangą przedstawicieli rządu/blokada wojenna portów morskich/wykorzystywanie dronów do kierowania ogniem artylerii/przeprowadzenie manewrów wojskowych w pobliżu granicy/zajęcie i okupacja wioski przez oddział wojskowy/cyberatak na elektrownię jądrową/rozesłanie zainfekowanej wirusem wiadomości do członków parlamentu i rządu/porwanie i przetrzymywanie zakładników w szkole/zbombardowanie magazynów wojskowych/akcja sabotażowa wymierzona w fabrykę produkującą broń/szkolenie cywilów w zakresie prowadzenia walki partyzanckiej/zastosowanie sankcji gospodarczych/groźba odcięcia dostaw surowców energetycznych

Zasoby internetowe

- (Mini)Słownik BBN: Propozycje nowych terminów z dziedziny bezpieczeństwa, <https://www.bbn.gov.pl/pl/bezpieczenstwo-narodowe/minislownik-bbn-propozycje-6035,minislownik-bbn-propozycje-nowych-terminow-z-dziedziny-bezpieczenstwa.html>
- Gruszczak A., (2011), *Hybrydowość współczesnych wojen – analiza krytyczna*, [w:] *Asymetria i hybrydowość – stare armie wobec nowych konfliktów*, Sokała W., Zapala B. (red.), Warszawa: Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, https://www.researchgate.net/publication/343524914_Hybrydowosc_wspolczesnych_wojen_-_analiza_krytyczna_w_Asymetria_i_hybrydowosc_-_stare_armie_wobec_nowych_konfliktow_red_W_Sokala_B_Zapala_Biuro_Bezpieczenstwa_Narodowego_Warszawa_2011_s_9-17
- A *EuropethatProtects:CounteringHybridThreats*, (2018), European External Action Service (EEAS), https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/46393/europe-protects-countering-hybrid-threats_en
- Darczewska J., (2015), *Diabeł tkwi w szczegółach. Wojna informacyjna w świetle Doktryny Wojennej Rosji*, Warszawa: Ośrodek Studiów Wschodnich, „Punkt Widzenia”, nr 50, http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/pw_50_pl_diabel_tkwi_net.pdf
- Liedel K., *Zagrożenia hybrydowe. Jak zmienia się środowisko bezpieczeństwa RP?* <http://www.abw.gov.pl/download/1/1924/Liedel.pdf>
- Parulski K., (2016), *Wojna hybrydowa w świetle prawa międzynarodowego ze szczególnym uwzględnieniem międzynarodowego prawa humanitarnego – konflikt zbrojny na Ukrainie*, „Międzynarodowe Prawo Humanitarne”, tom VII („Wojna na Ukrainie”), https://www.amw.gdynia.pl/images/AMW/Menu-zakladki/Nauka/Mi%C4%99dzynarodowe_Prawo_Humanitarne/Publikacje/MPH_VII_gotowe_v2.pdf
- Skoneczny Ł., *Wojna hybrydowa – wyzwanie przyszłości? Wybrane zagadnienia*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego: Wojna hybrydowa – wydanie specjalne”, (red. P. Potejko), Warszawa: Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, <https://www.abw.gov.pl/pl/pbw/publikacje/przegląd-bezpieczenstwa-4/1213,Przegląd-Bezpieczenstwa-Wewnetrznego-WYDANIE-SPECJALNE.html>
- Marcinko M., Stefańska M., Kolaj M. (red.), (2019), *Międzynarodowe prawo humanitarne – odpowiadamy na twoje pytania*, Warszawa: Polski Czerwony Krzyż, https://pck.pl/wp-content/uploads/2020/10/mph_odpowiadamy_na_twoje_pytania.pdf
- Marcinko M., *Normatywny paradygmat prowadzenia działań zbrojnych w niemiędzynarodowym konflikcie zbrojnym*, (2019), Wrocław: Presscom, https://www.researchgate.net/publication/354283145_Normatywny_paradygmat_prowadzenia_dzialan_zbrojnych_w_niemiedzynarodowym_konflikcie_zbrojnym

- Marsili M., (2021), *Hybrid Warfare: Above or Below the Threshold of Armed Conflict?, Progress in Military Sciences for Resilience and Cohesion in the Face of New Forms of Disruption*, ISMS, 2021, <https://zenodo.org/record/4892874#.Yb-KG2jMI2w>
- Rühle M., Clare Roberts C., *Zwiększanie zasobności środków NATO do zwalczania zagrożeń hybrydowych*, „NATO Review”, <https://www.nato.int/docu/review/pl/articles/2021/03/19/zwiekszenie-zasobnosc-srodkow-nato-do-zwalczania-zagrozen-hybrydowych/index.html>
- Wasiuta O., Klepka R., Kopec R., (2018), *Vademecum Bezpieczeństwa*, Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/16331/Vademecum_bezpieczenstwa.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Fiala O.C., (2020), *Resistance Operating Concept (ROC)*, MacDill Air Force Base, Florida, https://jsou.libguides.com/ld.php?content_id=54216464
- Ochmann P., Wojas J., (2018), *Wojna hybrydowa jako przykład umiędzynarodowionego konfliktu wewnętrznego*, „Studia Prawa Publicznego”, nr 2 (22), https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/23939/1/SPP%202018_2_%2822%29_Pawel_Ochmann_Jakub_Wojas.pdf
- Szymański P., (2020), *NATO i Unia Europejska wobec zagrożeń hybrydowych*, „Komentarze OSW”, nr 328, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2020-04-24/nato-i-unia-europejska-wobec-zagrozen-hybrydowych>
- RULAC – Rule of Law in Armed Conflicts Project, *Qualification of armed conflicts*, <http://www.geneva-academy.ch/RULAC/print.php?page=10>
- Falkowski Z., Marcinko M. (red.), (2014), *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, Warszawa: Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, https://www.researchgate.net/publication/355371043_MIEDZYNARODOWE_PRAWO_HUMANITARNE_KONFLIKTOW_ZBROJNYCH

0 autorze

Marcin Marcinko – doktor habilitowany nauk prawnych, wykładowca prawa na Uniwersytecie Jagiellońskim. Prowadzi działalność naukowo-badawczą oraz dydaktyczną, w tym szkolenia, wykłady i warsztaty z zakresu prawa międzynarodowego dla nauczycieli, studentów oraz młodzieży szkolnej. Autor wielu publikacji naukowych i dydaktycznych dotyczących międzynarodowego prawa humanitarne. Przewodniczący Komisji ds. Upowszechniania Międzynarodowego Prawa Humanitarne przy Zarządzie Głównym Polskiego Czerwonego Krzyża.

Ośrodek Rozwoju Edukacji
Aleje Ujazdowskie 28
00-478 Warszawa
tel. 22 345 37 00; fax 22 345 37 70

www.ore.edu.pl